

Зоран Крстић

ЕКОНОМИЈА — НОВА ВАВИЛОНСКА КУЛА

На прослави 180-годишњице Старе Милошеве цркве у Крагујевцу Радош Љушић¹ је говорио о двама нашим историјским заблудама које су много коштале цео српски народ, нарочито у XX веку. Прва од њих је југословенство — највећа државотворна авантура, у којој смо „од солидне српске државе направили лошу Југославију“,² а она се током прошлог века два пута у крви распала. Друга трагична појава у нашем народу су ратови. „Рат је у прошлости српског народа најчешћа и најтежа појава, ако не од досељавања на ове просторе, оно свакако у XIX и XX веку [...] У свим ратовима у XIX и XX веку страдао је незамисливо велики број Срба [...] За 150 година ми смо доживели три демографске катастрофе, губили смо скоро по трећину становништва, и то оног најпродуктивнијег, у сваком погледу [...] Преко 3.000.000 изгинулих Срба — цео један народ. Од те демографске катастрофе Срби се не могу никада опоравити. Ратови су односили народну снагу и најбоље људе.“³ Ако томе додамо недавна разарања и изгубљене људске животе, ако томе додамо и негативну стопу раста становништва, онда је то слика над којом се треба, коначно, крајње озбиљно замислити.

Речи професора Љушића које смо навели, а с којима се можемо сложити или не сложити, нису само констатација већ су и покушај (личног) вредновања историјских догађаја, а таквих покушаја релативно је мало у нашој научној мисли. Вредновање историјских догађаја подразумева и свест о историјском неуспеху и историјској странпутици, подразумева свест да не само личности већ и читаве епохе могу бити мање или више неуспешне. Идеја аутоматског, линеарног прогреса друштва, која чини основу „старе“ научне парадигме у области теорије друштва,⁴ већ одавно је напуштена у

¹ V. Каленић 5 (1998) 11.

² *Ibid.*, 14.

³ *Ibid.*, 13–14.

⁴ V. M. Печујлић, В. Милић, *Социологија*, Београд 1991, 43.

теорији, али не и практично. Та идеја друштвеног „дарвинизма“ о непрекидном кретању ка бољем, о сталном и неминовном напредовању људске историје и друштва, оповргнута је на најгрубљи могући начин историјом XX века. И савремену тежњу ка глобализацији, која има лице и наличје, а чије наличје може попримити облик американизације целе планете, могуће је посматрати у светлости те старе парадигме. То значи да се западно друштво, а нарочито његов амерички модел, узима као узор ка коме треба да теже, а то и морају, сва друштва, јер се оно највише приближило сну о „општој срећи“.⁵ Отац Георгије Флоровски све теорије које припадају тој старој научној парадигми назива једним именом — *ујојизмом*.⁶ Све оне носе у себи мисао о оснивању Царства (земаљског или небеског) у оквирима историје.

Нова научна парадигма говори о неизвесности и отворености историје.⁷ Заправо, уместо о детерминизму историје, она говори о најбитнијем чиниоцу који историју и чини неизвесном — а то је људска слобода. И припадници прошлих генерација су, баш као и ми сада, као слободни људи стварали своју историју. Слободни смо да бирамо између различитих путева који су пред нама, али нисмо слободни да не бирамо. Могућност и неопходност избора подразумева успех или неуспех са безброј међуваријанти. Али, куда води тај пут? Ка ком се то историјском циљу крећемо и као друштво и као појединци?

Обе научне парадигме, и стара и нова, говоре о друштвеном напретку као циљу историје, с тим што је за прву тај процес нужан, док друга, која укључује људску слободу и неизвесност, подразумева и промашаје, али опет је циљ исти — прогрес. То да сви ми, и као појединци и као друштво, треба да напредујемо, развијамо се и мењамо боље није спорно. И само хришћанство подразумева динамички процес раста и сазревања: „Будите ви, дакле, савршени, као што је савршен Отац ваш небески.“⁸ Ако, дакле, само напредовање није спорно, поставља се питање ка ком се циљу напре-

⁵ Такве тежње и потреба за ширењем америчког модела биће, како то сматра С. Хантингтон (*Η σύγκρουση ανατολής και δύσης*, Атина 1998) основа будућих светских сукоба, који ће бити у суштини културолошки, сукоби људи и држава различитих култура. То мишљење личности која је била значајна за обликовање америчке спољне политике већ је изазвало многа негодовања. Основно питање тој теорији и њена критика јесте — зашто би различите културе долазиле у сукоб? Зашто различитости не би могле бити чинилаца спајања и допуњавања, осим ако припадници једне од тих култура себе не сматрају супериорнијим у односу на остале и теже да своју културу наметну другима, а друге културе потисну? Падом „гвоздене завесе“ идеја супериорности, чини се, постаје доминантна у спољној политици највеће светске силе — Америке.

⁶ V. Г. Флоровски, *Οι μεταφυσικές προϋποθέσεις του Ουτοπισμού*, *Εποχικά* 86 (1984) 42–53.

⁷ V. Печујлић, Милић, *op. cit.*, 43.

⁸ Мт 5 48.

дује — то јест како данашњи човек разуме реч *најредак*. Ту великих дилема нема. За људе на овим просторима, као и широм света — реч *најредак* означава *економски најредак*, (непрестано) побољшавање животних услова, пут ка богатству.

„Део је етоса ове земље да ви треба да будете богати. Ви то морате бити, ако се нисте заветовали на сиромаштво, као што је монашки позив, наука, просвета или јавна служба, јер је новац средство изражавања резултата. Тај се осећај дуго стварао. Понекад, у доба депресије, он нестаје, кад за кратко време богатство постаје сумњиво и сиромаштво није срамота. Све остало време сиромаштво је врло близу злочину. Најгори злочин који човек може починити, осим злочина насиља, који је за некога с власништвом ирационалан, злочин је против капитала. Човек може некажњено погазити већину заповести Божијих, али, молим, нека изиграва банкрот, то ће га изоловати брже него лаж, прикривање пореза на дохотке, превара, прељуба и грамзивости за свим што постоји.“⁹

Етос о коме говори Пол Самјуелсон (Paul Samuelson)¹⁰ није етос само његове земље (Америке) већ је екуменски етос. На истоку и западу, северу и југу покретачка сила готово сваке акције и државе и појединца јесте жеља за богатством. Данашњи човек, вероватно више него икад у историји, жели да буде богат. То је крајњи и највиши циљ његовог живота. Богатство се доживљава као предуслов живота. Тек богат човек заиста живи. Сиромаштво значи недостатак живота и може се прихватити само ако није трајно стање, ако ће се и тај сиромашни појединац једног дана сврстати у ред богатих. У условима у којима се ми налазимо та се жеља појачава и постаје још очигледнија. Наравно, у нашим условима реч је о жељи за релативним богатством, које ће створити релативну психолошку сигурност, насупрот овим тешким и неизвесним временима. То би се могло и овако одредити: сигуран посао плаћен онолико колико је потребно да се оствари квалитет живота какав има већи део становника западноевропских земаља и с надом да ће се он побољшати. У остваривању тог животног циља ниједна препрека није ни велика ни озбиљна — на то неће утицати било какве моралне претпоставке (што доводи до повећања криминалитета, јер се злочин види као средство којим се тај циљ најлакше постиже), а многи се одлучују на одлазак у иностранство (одлив мозгова). Добрим послом сматра се онај који доноси добро „обештећење“ за уложен труд и утрошено време, без обзира на то ко за посленог плаћа и какви су услови рада.

⁹ P. Samuelson, *Readings in Economics*, Zagreb 1975, 69.

¹⁰ Пол Самјуелсон је био професор политичке економије на Институту за технологију у Масачусетсу и добитник Нобелове награде за економске науке 1970. године.

И садашњу нашу вишегодишњу кризу већина доживљава, пре свега, као економску кризу. Сви други њени аспекти, па чак и губитак људских живота, другоразредни су. Многи се још увек с носталгијом сећају периода материјалног благостања током седамдесетих година, а то је заправо најжалоснији период наше новије историје, време најчвршће власти комунизма и највеће распродаје савести. Али, пред захтевом за материјалним благостањем све друге вредности одступају. Данашње наше економско стање и „глад“ за страним капиталом тако лепо, као да су за српско друштво написане, одликавају речи Џ. Робинсона (J. Robinson): „Мизерија капиталистичког искоришћавања није ништа спрам мизерије да не дође нико да те искоришћава.“¹¹

Сан о високом животном стандарду постаје екуменски и могло би се помислити да се, услед те опште тежње ка његовом остварењу, јаз између богатих и сиромашних земаља све више смањује. Али, нажалост, статистике показују потпуно супротне токове.

Пре 1800. године приход по становнику у најпродуктивнијој земљи био је четири-пет пута већи од прихода у најнепродуктивнијој, пре две деценије 10% најбогатијих земаља имало је 77 пута веће приходе од 10% најсиромашнијих; данас су ти приходи 124 пута већи.¹² Становништво земаља Трећег и Четвртог света, земаља које су сада, као што ће то вероватно бити и у будућности, највећа кризна жаришта, чини 80% укупног броја становника наше планете.¹³ Становништво високоразвијених земаља чини 12–15% укупног светског становништва, али зато троши 90% светских извора енергије и сировина. Ево примера: „Трећина годишње светске производње утроши се на минералне сировине да би 6% светског становништва, које живи у САД, одржало свој ниво потрошачког стандарда. Ако се претпостави да и остатак света тежи таквом стандарду, из тога следи да стандард какав уживају САД може да се прошири на највише 18% светског становништва и да при том не преостаје ништа за осталих 82%.“¹⁴ Паул Ерлих (Paul Ehrlich) је на основу података из 1970. године израчунао следеће: „С циљем подизања стандарда живота свих 3,6 (тадашњих) милијарди становника на ниво америчког стандарда потребна је 75 пута већа количина гвожђа од оне која се сада вади, 100 пута већа количина бакра, 200 пута већа количина олова, 75 пута већа количина цинка и 250 пута већа количина калаја. Осим гвожђа, такве количине једноставно не постоје.“¹⁵ Ви-

¹¹ J. Robinson, *Economic Philosophy*, Chicago 1963, грчки превод, 49.

¹² Нин, 27. 3. 2003, *Специјални додатак*, 5.

¹³ V. M. Печујлић, *Савремена социологија*, Службени лист СФРЈ (1991) 68.

¹⁴ *Ibid.*, 119.

¹⁵ *Ibid.*, 120.

сок животни стандард који постоји у развијеним земљама до сада је био, а тако ће бити и у будућности, привилегија малог дела човечанства, а тај део човечанства браниће га свим силама.

Дакле, у ред развијених и богатих тешко се улази. Да погледамо сада који су то главни носиоци мита о непрестаном прогресу. Ни ту нема великих дилема. Политичка економија (потпомогнута пре свега политиком),¹⁶ са својом логиком и организацијом, главни је носилац тежње за материјалним прогресом. Економија је већ деценијама нова „Вавилонска кула“ савременог човека и помоћу ње он поново покушава да досегне небо.

Општеприхваћено мишљење јесте да је економија основна и готово једина суштинска људска делатност. Она постаје образац за све међуљудске односе и тако не само да одређује људе већ одређује и све области друштва. Економија више није само део људског живота већ тежи да буде целина и замени све области друштвеног живота, подређујући их себи. Њена тежња је да претвори целокупно друштво у економски систем.

Вернер Зомбарт (Werner Sombart) у својим разматрањима настанка капитализма разликује две основне врсте економије или две основе на којима она може почивати.¹⁷ Прва основа је задовољење потреба и на њој настаје економски систем који тежи задовољењу људских потреба [Макс Вебер (Max Weber) такав систем назива *економским традиционализмом*].¹⁸ Друга основа је „стицање“ које формира савремену економију као непрестану борбу за профитом, у малој мери зависну од људских потреба и граница које оне постављају. Преображај економије од људске делатности за задовољење потреба у својеврсну „философију среброљубља“, како је назива Вебер,¹⁹ није се догодио ни одједном, ни случајно. Политичка економија је у свом досадашњем развоју прошла кроз неколико основних фаза, школа, које ћемо само у најопштијим цртама поменути.

Физиократска школа (1750–1850) везује се за Француску XVIII века. Основа физиократског учења, као што сам назив говори, јесте доктрина о „природном поретку“, у коме се показују „природни закони“ у друштву. Један од тих „природних“ закона у економији јесте да се интереси појединаца поклапају с глобалним интересима друштва. Стога привреда може бити препуштена сама себи, да егзистира и развија се силом својих унутрашњих

¹⁶ Занимљиво је приметити како је политика већ деценијама слушкиња економије и како политичари постају заправо службеници великих корпорација. На политичкој сцени нема више значајних и великих личности, јер и стварање политике више није посао политичара.

¹⁷ V. W. Sombart, *Der moderne Kapitalismus I*, Berlin 1969, 62.

¹⁸ M. Weber, *Die protestantische Ethic und der „Geist“ des Kapitalismus*, грчки превод, Атина 1984, 51 ff.

¹⁹ *Ibid.*, 45.

закона, без посредовања и интервенције државе.²⁰ Физиократска школа је творац принципа економске активности *laissez faire — laissez passer*, који је дуго био неприкосновен, то јест принципа слободне тржишне конкуренције, без икаквог утицаја са стране. Најзначајнији њен представник је Франсоа Ке-неј (François Quesnay, 1694–1774), француски лекар и економиста. Физиократска школа била је кратког даха, али је имала изузетан утицај на даље токове економске мисли.

С Адамом Смитом (Adam Smith, 1723–1790) почиње раздобље *класичне енглеске школе* политичке економије. Најзначајније Смитово дело је *Истраживање о њироуди и узроцима богајства народа* (*An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*), а може се рећи да је то књига која је до данас оставила највећи утицај на економску науку, њену философију и практично образовање.²¹ Основу Смитове економске доктрине чини дубоко уверење у надмоћност природног поретка над људским друштвеним установама. Он наводи шест мотива који покрећу природно деловање људи: самољубље, наклоност, жеља за слободом, осећање пристојности, радна навика и склоност ка трговини. Ако се појединцима омогући да се у свом деловању слободно руководе тим мотивима, они ће постићи највећу личну и друштвену корист, чак иако им то није била намера. Он је био толико уверен у равнотежу људских мотива да је мислио да сваког појединца у тежњи ка задовољењу личних интереса „води једна невидљива рука да оствари циљ који уопште није намеравао остварити (то јест друштвени циљ)“.²² Због тога је држава најделотворнија када је пасивна. Она има задатак да се стара о миру и правди, изван тога је „невидљива рука“ много делотворнија. Тако Смит, у много већој мери од физиократа, постаје поборник идеје *laissez faire* и с тог становишта утиче на многе политичаре и пословне људе свог времена. Још су два значајна представника ове школе у XIX веку: Давид Рикардо (David Ricardo, 1772–1823) и Џон Стјуарт Мил (John Stuart Mill, 1806–1873). Класична енглеска школа политичке економије била је извор две струје које су ту школу имале као подлогу. Једна је била марксистичка, а друга неокласична.

Почетак XX века обележила је све већа сумња теоретичара [на пример Алфреда Маршала (Alfred Marshall)] да доктрина *laissez faire* може решити питања сиромаштва и да се на тој основи може постићи друштвено благостање. Појављују се први знаци који указују на то да држава треба активно да учествује у економском животу — оно о чему је касније говорио Џон Мајнард Кејнс (John Maynard Keynes).

²⁰ V. A. Dragičević, *Leksikon političke ekonomije*, Zagreb 1983, 145.

²¹ М. Лабус, Д. Шошкић, *Основи политичке економије*, Београд 1993, 6.

²² Dragičević, *op. cit.*, 588.

Велика економска криза 1929. године отворила је низ проблема и пред теоретичаре поставила потребу за успостављањем нових схватања и проналажењем нових путева, јер слободно тржиште више није могло само по себи да оствари макроравнотежу. Гунар Мирдал (Gunnar Myrdal) у Шведској, Михаел Калецки у Пољској и Џон Кејнз у Енглеској, поставили су, независно један од другог, нову дијагнозу капиталистичке привреде и предложили нове економске лекове.²³ По Кејнзу, најпознатијој личности, читав тај период назива се периодом *кејнзијанске економије*. Кејнзове заслуге у надилажењу велике економске кризе немерљиве су. За његово име везује се целокупна модерна макроекономска теорија. Он је положио темеље теорији државног капитализма. Такође је „оголио циљ 'прогреса' од моралистичких појмова друштвене користи“²⁴ и својим поставкама омогућио стварање модерне развојне, профитерске економије.²⁵

После Другог светског рата неокласична школа опоравила се од кејнзијанске критике, прихватила потребу за државном интервенцијом у макроекономији, док је у микроэкономији доктрина *laissez faire* задржала доминацију. Тако је настала „велика синтеза“, како је то назвао Пол Самјуелсон, водећи послератни економиста.²⁶

Од почетка деведесетих година владајућа економска теорија, или, боље рећи, идеологија, јесте неолиберализам. Он враћа највећи значај слободном тржишту у макроекономији, а то високоразвијене земље намећу као једини пут развоја. Први пут у историји сам се капитализам појављује као систем идеја (идеологија), а не као непрестани процес успешних или неуспешних покушаја.²⁷

Савремена култура,²⁸ чији су носиоци развијене земље Запада, више нема граница. Први пут у историји за једну културу заиста се може рећи да је васељенска, да се проширила или да бар тежи да се прошири на цео свет. Главни њен носилац је економија. Она је највернији изданак те велике и значајне епохе која траје још од XV века, епохе просвећености.²⁹ Економија

²³ V. Лабус, Шошкић, *op. cit.*, 27.

²⁴ X. Јанарас, *То праγματικό και το φαντασιώδες στην Πολιτική Οικονομία*, Атина 1989, 83.

²⁵ V. Dragičević, *op. cit.*, 225, 226.

²⁶ V. Лабус, Шошкић, *op. cit.*, 31.

²⁷ V. З. Милошевић, *Куга неолиберализма*, Београд 2000, 24.

²⁸ Под културом подразумевамо начин живота који неминовно почива на одређеној космологији, то јест као подлогу има одређену онтологију, без обзира на то да ли је носилац културе тога свестан или није.

²⁹ Просвећеношћу смо назвали целокупну савремену културу због значења појма који наговештава „буђење“ и „ослобађање“ човека од „мрака“ свих метафизичких идеја и садржи „нову“ антропологију и нову друштвену теорију, а не зато што тачно одсликава све сложене

је канал којим су различита религиозна, философска и уопште духовна кретања епохе просвећености нашла свој пут у свакидашњем животу. Философијом или уметношћу бави се релативно мали број људи, али свуда и на свим меридијанима људи на неки начин организују своју производњу, то јест учествују у економским односима заједнице којој припадају. А када силом новца, с једне, и жељом за богатством, с друге стране, најчешће посредством своје елите, покушају да организују свој економски живот по моделу развијених друштава, они широм отварају врата не само специфичном облику производње, рецимо, већ целокупној култури, која у економији има свога носиоца. На многим просторима, укључујући и наш, то није довело до стварања државе „благостања“, већ до дубоке кризе културног идентитета. Посматрано из наше данашње перспективе, више од два века покушаја да се укључимо у модерне европске токове нису нам готово ништа донела (укључујући ту и период комунизма, који је такође изданах тих духовних кретања).

Али, ако говоримо о будућности и неопходној интеграцији у светске токове, којој, заиста, нема алтернативе, онда је потребно да сагледамо све позитивне, али и негативне стране тог процеса. Посебно се то односи на економска кретања и уопште тржишну економију. Када се код нас говори о, на пример, економским законима, онда они добијају карактеристике мита — само треба да их поштујемо и већ смо пред вратима благостања. Сигурно да њихово непоштовање доводи до ивице пропасти и глади, што смо већ искусили, али је исто тако сигурно да и њихово поштовање може довести до друге врсте диктатуре — економске — која није ни блажа ни лепша од претходне, идеолошке. Заправо, целокупан захтев да се савремена економија преиспита води увиду о неопходности метаекономије, то јест критичког приступа економским кретањима и циљевима с тачком ослонца изван саме економије,³⁰ по речима апостола Павла — „... да искуством познате шта је добра и угодна и савршена воља Божија.“³¹

Покушаји проналажења новог друштвеног етоса, тражења алтернативних решења у економском животу сведоче да је идеолошким појмовима, попут прогреса, конкуренције, слободног тржишта, благостања итд., потребно проширење, нова анализа која ће изаћи из уских оквира економије. Заснивање људског делања и понашања само на интересу изразито је уско и

појаве и контроверзна духовна кретања током неколико протеклих векова. Мишљења смо да тај појам тек наговештава врло танку, али непрекидну нит заједничку свим догађајима у претходним вековима.

³⁰ V. G. Мандзаридис, *Христијанска економија*, Солун 1991, 28, 29.

³¹ Рим 12 2.

неће нас далеко одвести. Људска бића и људски животи далеко су шири.³² Када се говори о стању у некој земљи, обично се користе само економски показатељи. На њима се темељи и неморална подела света на високоразвијене земље и земље Другог, Трећег и Четвртог света. Уколико бисмо усвојили предлог А. Ециони (А. Etzioni) и при одређивању основе друштва у анализи користили четири чиниоца сваког друштва, по њеном мишљењу суштинска — породицу, школу, заједницу и заједницу заједнице³³ — могли бисмо тако доћи до потпуно неочекиваних резултата. „Прилично је уочљиво да је, ако је основа етике декадентна, чак и у земљама с добром економијом и у условима мира, асоцијално понашање у успону.“³⁴

Дакле, ако говоримо о метаекономији, запитајмо се шта је то што је до сада савремену културу и савремену економију као њеног главног носиоца чинило тако супериорним у односу на традиционалне и локалне културе. Одговор је следећи: оне у потпуности одговарају „природном“ човеку и израз су његових „природних“ стремљења и жеља. Философија природног права је успела. Данашњи човек, као *new barbarian*,³⁵ свесно или несвесно својим начином живота (културом) изражава следећу антропологију: човек је само природа и у свом делању тежи задовољењу својих инстинката, и то пре свега инстинката самосигурности и самоодржања. Уз психологију хедонизма, то су аксиолошке поставке савремене економије. „Од почетка целокупан речник економиста био је презасићен поставкама философије природног права и, касније, утилитаризма“;³⁶ при чему Мирдал сматра да је утилитаризам „енглески изданак философије природног права.“³⁷ Није зато никакво чудо што се прва школа модерне политичке економије назива физиократском и што је она „економском феномену давала смисао природног феномена.“³⁸

Читава та тако сложена историјска перипетија, коју смо условно назвали епохом просвећености, довела је до парадоксалне ситуације коју Х. Јанарас одређује на следећи начин: „У име ослобођења човека од метафизичких зависности, у име његове егзистенцијалне аутономије и достојанства, апсолутног оправдања, на крају се човек унижава и обешчашћује, потпуно се потчињава физичким нужностима, упорно се самопонижавајући инсистирањем на егзистенцијалном нивоу животиње и случајног природног феномена.“³⁹ У

³² V. A. Sen, *On Ethics and Economics*, грчки превод, Атина 2000, 112.

³³ A. Etzioni, *The New Golden Rule*, грчки превод, Атина 1999, 319 ff.

³⁴ *Ibid.*, 320.

³⁵ Како то каже отац Серафим (Роуз), *Nihilism*, St. Herman of Alaska Brotherhood 1994, 83.

³⁶ G. Myrdal, *То политикó στοιχείο στην Οικονομική θεωρία*, Атина 1985, 22.

³⁷ *Ibid.*, 22.

³⁸ Јанарас, *op. cit.*, 157.

³⁹ *Ibid.*, 141.

животињском свету, и уопште у природи, влада нужност, инстинкт, па, према том моделу, највиша слобода човекова јесте да се покори својим инстинктима, а материјално благостање омогућује му максимално њихово задовољење. Кенеј, један од утемељивача економске догме *laissez faire* и најзначајнији представник физиократске школе, дословце каже: „Природа усмерава понашање сваког човека ка обезбеђењу највећег задовољства или најмање жртве. [...] Срећа заједнице увећава се када се сваки појединац пушта да слободно изрази своје жеље у оквирима природних граница. [...] У мери у којој се не постављају препреке, свако егоистичким делањем повећава срећу свих.“⁴⁰ Смит исти став изражава мишљу, често цитираном, да ми не очекујемо ручак од добре воље месара или пекара, већ од користи којој они сами теже. Економски систем не поспешује се добронамерним интервенцијама и законима. Лична корист најбоље „подмазује“ клипове система.⁴¹ Уколико се присетимо да хришћанство у љубави и некористољубљу види основе на којима се изграђује људска заједница, онда ћемо увидети да су ставови утемељивача политичке економије потпуно супротни. Они управо у егоизму и користољубљу виде чиниоце који доприносе општој срећи. То није став само економиста које смо поменули већ догма политичке економије, гледиште који срећемо код свих теоретичара и, наравно, у пракси. Карл Брунер (Karl Brunner) економију једноставно одређује као *science of self interest*.⁴²

На својим почевима политичка економија није била само наука резервисана за универзитетске катедре и мали број стручњака. Напротив, теорије класичара политичке економије биле су врло популарно штиво, које је радо читано и које је утицало на јавно мњење. Мирдал пише да се Рикардова теорија „предавала на академским катедрама, штампала у великим томовима и преносила у популарним брошурама“.⁴³

Слободна тржишна економија храњена индивидуалним утилитаризмом и данас је неприкосновена догма у области микроекономије. У области макроекономије, све доскора, она је умногоме била ограничена после велике економске кризе 1929. године, као и Кејнзовим теоријским доприносом. Наиме, његово мишљење било је да се економски процеси не могу препустити својој „судбини“, већ да држава треба активно да их подстиче и учествује у њиховом обликовању. „Кејнзијанска револуција“ створила је нов, мешовит карактер економије, то јест отворила је врата државном капитализму. Али, постоји још један, много значајнији допринос те рево-

⁴⁰ Myrdal, *op. cit.*, 35.

⁴¹ V. Јанарас, *op. cit.*, 89.

⁴² K. Brunner, *The Political Economy of Inflation*, University of Rochester 1982, 9.

⁴³ Myrdal, *op. cit.*, 91.

луције. Све до Кејнзовог времена политичка економија задржала је извесну метафизичку проблематику. На својим почецима политичка економија била је део етике, а и касније је задржала одређене ванекономске вредности (религиозне, философске, моралне), које су служиле као критеријум и вредновале економску активност. Од Кејнза су те вредности схватане као „метафизичке“ у негативном смислу, то јест као непотребне. Тај став потврдио је и А. Сен (A. Sen), ослобађајући Адама Смита од „одговорности“;⁴⁴ с обзиром на то да је Смит био професор етике на Универзитету у Глазгову. Разлаз економије и етике почиње тридесетих година прошлог века, када је Лајонел Робинс (Lionel Robbins) изнео мишљење да „изгледа логички вероватно како је једини могући начин повезивања два објекта истраживања (економије и етике) њихово раздвајање.“⁴⁵ Економија постаје све самосталнија и затворенија „игра“, која, као што је речено, тежи проширивању на цело друштво, то јест претварању целог друштва у економски систем. У. Дачроу (U. Duchrow) наглашава да капиталистичка економија није ни „морална“ ни „неморална“, већ „без морала“, да *a priori* искључује морал.⁴⁶

У том периоду такође се зачела економија коју називамо развојном. Ослобођена било каквих етичких претпоставки, она за циљ има само непрекидни напредак, схваћен као повећање националног дохотка по глави становника, то јест непрестано побољшавање животних услова и стварање државе благостања. То постаје не само економски већ и политички императив, у име кога је дозвољено свако средство (укључујући и рат и жртвовање природне околине). Жеља за непрекидним побољшавањем животних услова, за „напретком“, постаје општа тежња и животни сан и циљ сваког појединца. Претпоставке сталног напретка су, с једне стране, стално повећавање индустријске производње и, с друге, потрошња индустријских производа. Да би систем могао да функционише, неопходно је да потрошња расте онолико колико расте производња. Производњу нових и све већих и разноврснијих потреба преузима реклама. Последице тог зачараног круга уочљиве су и на антрополошком нивоу. Настаје нов тип људског карактера, претежно потрошачки.⁴⁷ Обим и квалитет потрошње постају мерило квалитета људског живота. Човек ради управо зато да би могао више и квалитетније

⁴⁴ V. Sen, *op. cit.*, 36.

⁴⁵ L. Robbins, *An Essay on the Nature and Significance of Economic Science*, 1935, 148.

⁴⁶ U. Duchrow, *Οικονομία για τη ζωή και τον άνθρωπο*, Καθ' ὄδον 7–8 (1994) 44.

⁴⁷ „Човек тржишта не бори се за задовољење својих ограничених животних потреба, за оно што је неопходно за живот, већ се, због страха од смрти, бори за задовољење неограничених, створених потреба, за што више новца и ствари...“, *ibid.*, 37.

да троши. Најтрагичнија последица потрошачког менталитета јесте то што се свим вредностима приступа на исти, потрошачки начин. Људско знање, уметничка дела, па чак и религије, све излази на тржиште, све има своју цену и све се нуди као потрошачко добро.⁴⁸

Занимљиво је мишљење Џ. К. Галбрејта (J. K. Galbraith), који у логици напретка види замену сваке метафизичке етике: „Ако Бога нема, па је све дозвољено, то се неутралише потребом да се рационалистичка правила игре не поремете; та игра обичном грађанину обезбеђује извесно благостање — у исхрани, разоноди, средствима јавног превоза, водоводним инсталацијама, кућним апаратима итд.“⁴⁹ То је несумњиво један од чинилаца који допринесе савременом атеизму, а он је значајно променио лице — од борбеног постао је безбојан. Наиме, религија постаје сувишна пред митом о прогресу, који је права вера и нада већине. Развојној економији више није потребна религија, она је довољна сама себи, јер обухвата и елемент религије, попут наде у „бољу будућност“.

Римокатоличка Црква већ дуже време покушава својом речју да ублажи проблеме и негативне последице које ствара савремена економија.⁵⁰ У беседи на дан Јосифа Радника 2000. године загребачки надбискуп Бозанић нагласио је следеће: *Јесу ли до краја сјасене и наше савести ако се равнају само по једином закону зараде и заборављају етичку потребу, ако заборављају моралну и цивилну потребу регулирања тржишта, како би оно било по мери човека, а не човек по мери тржишта? [...] Хитно нам је потребан прави културни обрт, то јест неки темељни заокрет у култури који треба водити оштрим растом етичких вредности што се налазе у темељима предуступничтва, сарадње, одговорности* (Глас Концила).

⁴⁸ „Ученици у школама ... сви уче једну основну лекцију: да ће бити потрошачи, а не произвођачи знања, да је једино вредно знање оно које им се нуди кроз школски систем... Произвели смо...“ Заиста, колико смо пута чули да се успешни људи (али и неуспешни) вреднују као 'производи' неке образовне установе. Дете (или ученик у старијим разредима) доживљава се као хемијска материја у лабораторији, као гвоздена руда у топионици, лим у преси, сировина која чека обраду. Циљ школе, као и циљ топионице и фабричке траке, али и сликарског атељеа или композиторове собе, јесте производња добра, ствари са што већом тржишном вредношћу. Производ школе добија, претпоставља се, свој коначни облик када се заврши процес производње. Ако је производ добар, може за себе захтевати највећу могућу цену на тржишту где се продаје. Производ једне енглеске државне школе или неког доброг универзитета може захтевати исто толико високу цену као *ролс ројс* или *кадиллак*“, Ch. Small, *Μουσική — Κοινωνία — Εκπαίδευση*, Атина 1983, 19, 279, 280.

⁴⁹ J. K. Galbraith, *The Affluent Society*, грчки превод, 1970, 40.

⁵⁰ V. E. D. Паулиду, *Στοιχεία της διδασκαλίας του Πάπα Ιωάννη Παύλου Β' γύρω από τα христιανικά κριτήρια που πρέπει να διέπουν την οικονομική δραστηριότητα*, Καθ' οδόν 7-8 (1994) 75.

Садржај Божићне посланице Његове светости патријарха српског г. Павла за 2000. годину такође има ту етичку „боју“. У посланици се подвлачи значај сарадње са „малом Христовом браћом“ и симпатија према њима. Патријарх наглашава да *нико у овој земљи не може бити срећан и безбрижан док постоји толико гладних и жедрних људи, и то пре свега друштвене правде, толико унесрећених и безнадежних људи којима је помоћ неопходна.*

Одговорност Цркве у настајању новог друштвеног морала, новог друштвеног етоса, огромна је. При томе, Црква нема чега да се плаши, нити демократизације, нити европских интеграција, нити глобализације. Основне вредности данашњег света, на пример људска права, у суштини су хришћанске вредности, иако се оне понекад користе против Цркве. Много је чинилаца друштвеног живота с којима Црква може сарађивати у правцу актуализације аутентичних и изворних људских вредности, као што су братство, солидарност, некористољубље, пожртвованост итд., а с тим у вези и проширења и демистификације економских појмова који пресудно утичу на наш лични и друштвени живот. Економски односи су односи између људи, па, дакле, и они могу бити засновани на хуманијим темељима, у хришћанском смислу, него што су то данас.

РЕЗИМЕ

Активна друштвена улога Цркве подразумева праћење и тумачење свих области друштвеног живота. Црква брине о целокупном човеку и свим његовим друштвеним активностима. Савремени проблеми, попут глобализације, угрожености људских права, еколошке катастрофе, успостављања правила светског тржишта и других, јесу питања која могу и морају имати хришћанско тумачење. У раду је реч само о једној људској активности, али оној коју многи сматрају основном и пресудном у животу и развоју друштва — економији. У целом свету све се јаче и утемељеније изражавају тежње етичког вредновања економских активности. Наиме, реч је о покушајима да се економија врати тамо где је и рођена, у крило етике. То пружа прилику за осмишљавање начина на који Црква може комуницирати и са формално нецрквеним круговима ако им је циљ исти. То би такође био пример активне друштвене улоге Цркве, а све у циљу формирања бољег и хуманијег друштва.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ — Ο ΚΑΙΝΟΥΡΓΙΟΣ ΠΥΡΓΟΣ ΤΗΣ ΒΑΒΕΛ

Ο ενεργητικός κοινωνικός ρόλος της Εκκλησίας σημαίνει τη παρακολούθηση και ερμηνεία όλων των πλευρών της κοινωνικής ζωής. Η Εκκλησία μεριμνά για όλον τον άνθρωπο και για όλες τις κοινωνικές δραστηριότητες του. Τα επίκαιρα ζητήματα της παγκοσμιοποίησης, των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, της οικολογικής καταστροφής, της παγκόσμιας αγοράς κτλ. είναι ζητήματα που μπορούν και πρέπει να έχουν και χριστιανική ερμηνεία. Επιλέχθηκε μόνο μια από όλες τις ανθρώπινες δραστηριότητες, εκείνη η οποία από πολλούς θεωρείται ως βασική και αποφασιστική στη ζωή και την ανάπτυξη μιας κοινωνίας, την οικονομία. Παντού σε όλο τον κόσμο όλο και πιο δυνατά και τεκμηριωμένα, ακούγονται φωνές για την ηθική αξιολόγηση των οικονομικών δραστηριοτήτων. Δηλαδή, να γυρίσει η οικονομία εκεί όπου και γεννήθηκε, στη μήτρα της ηθικής. Αυτό μπορεί να είναι ένα καλό παράδειγμα πώς η Εκκλησία μπορεί να συνομιλεί και με μη εκκλησιαστικούς κύκλους, αν ο σκοπός τους είναι παρόμοιος. Επίσης, μπορεί να είναι και ένα παράδειγμα ενεργητικού κοινωνικού ρόλου της Εκκλησίας προς μια καλύτερη και πιο ανθρώπινη κοινωνία.